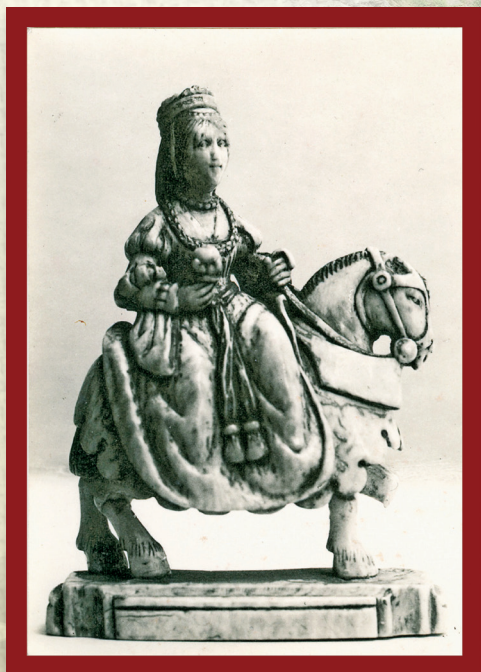

Студії і матеріали з історії Волині

2018

ГТУ ДІІІ МАТЕРІАЛІСТИКА І БОЛІВІ 2018

Міністерство культури України
Кременецько-Почаївський
державний історико-архітектурний заповідник

Національна академія наук України
Інститут історії України

Студії і матеріали з історії Волині

Редакційна колегія

Володимир Собчук, к. іст. н., доц., Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник (головний редактор)

Володимир Александрович, д. іст. н., Інститут українознавства НАН України ім. Івана Крип'якевича

Геннадій Боряк, д. іст. н., проф., член-кореспондент НАН України, Інститут історії України НАН України

Леонтій Войтович, д. іст. н., проф., Львівський національний університет ім. Івана Франка

Віктор Горобець, д. іст. н., Інститут історії України НАН України

Петро Кулаковський, д. іст. н., проф., Національний університет «Острозька академія»

Петро Сас, д. іст. н., Інститут історії України НАН України

Редакційна рада

Микола Гетьманчук, д. іст. н., проф., Львівський державний університет внутрішніх справ

Оксана Карліна, к. іст. н., доц., Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки

Томаш Кемпа, др габ. гуман. н., проф., Університет Миколая Коперніка в Торуні

Микола Крикун, д. іст. н., проф., Львівський національний університет ім. Івана Франка

Іван Куций, д. іст. н., доц., Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка

Вадим Микулич, Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник

Петро Ричков, д. архіт., проф., Національний університет водного господарства та природокористування, Люблінська політехніка

Анатолій Силук, Волинський краєзнавчий музей

Міністерство культури України
Кременецько-Почаївський
державний історико-архітектурний заповідник
Національна академія наук України
Інститут історії України

Студії і матеріали з історії Волині

2018

Кременець

2018

УДК 94(477.82)(082)

С 88

С 88 **Студії і матеріали з історії Волині. 2018** / Міністерство культури України, Кремен.-Почаїв. держ. іст.-архітектур. заповідник; Ін-т історії України НАН України; редколегія: В. Собчук (головний редактор) [та ін.]. – Кременець : Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2018. – 368 с. : іл.

ISBN 978-617-515-294-2

У статтях збірника, написаних здебільшого на основі доповідей, прочитаних на Кременецьких читаннях з історії Волині (Кременець, 28–29 вересня 2017 р.), висвітлюються різноманітні аспекти регіональної і локальної історії краю.

Для науковців, викладачів, студентів і шанувальників історії Волині.

УДК 94(477.82)(082)

Рекомендовано до друку вченими радами
Інституту історії України НАН України (протокол № 11 від 11. 12. 2018 р.)
та Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного
заповідника (протокол № 4 від 12. 11. 2018 р.)

На обкладинці – шахова фігура королеви із слонової кості,
знайдена в ХІХ ст. на Замковій горі в Кременці. *Фото кінця 1930-х років*

ISBN 978-617-515-294-2

© Кременецько-Почаївський державний
історико-архітектурний заповідник, 2018 р.

© Інституту історії України НАН України, 2018 р.

© Автори, 2018 р.

ЗМІСТ

<i>Леонтій Войтович.</i> Проблеми ранньофеодального розвитку Волині: етапи дружинної та ранньофеодальної держав	9
<i>Святослав Терський.</i> Нове в археології княжих столиць Волині: критичний огляд досліджень за 15 років	25
<i>Іван Куций.</i> Рецепція Галицько-Волинського князівства в українській історичній думці Галичини ХІХ ст.	35
<i>Олег Однороженко.</i> Геральдика Кирдійовичів	46
<i>Богдан Прищеп.</i> Замки в басейні ріки Горині в другій половині ХІV – ХVІ ст.	63
<i>Володимир Собчук.</i> Маловідомі документальні джерела ХV ст. з історії еліти пізньосередньовічної Волині	89
<i>Ігор Тесленко.</i> Невідомі документи ХV – ХVІ ст. з родового архіву князів Вишневецьких	110
<i>Інна Волянюк.</i> Історико-лінгвістичний аналіз ойконімії Південної Волині ХV ст. (у межах сучасної Тернопільської області)	130
<i>Петро Ричков.</i> Від Львова до Києва: архітектурно-урбаністичні нотатки Мартина Ґруневеґа	139
<i>Андрій Заяць.</i> Роль поспільства в міському самоврядуванні Волині в ХVІ – першій половині ХVІІ ст.	152
<i>Оксана Штанько.</i> «Злого ложа син»: луцький міщанин-illegitimus Андрій Федорович	165
<i>Тарас Вихованець.</i> Чернетки привілеїв містам Острогу та Козлину на магдебурзьке право	178

<i>Петро Кулаковський</i> . Генеалогія дому володимирського і берестейського владыки Йосифа Баковецького авторства Василя Рудомича: джерела і достовірність	197
<i>Микола Крикун</i> . Доля кременецьких гродських і земських книг у 1648–1649 роках	213
<i>Юрій Пшеничний</i> . Володіння Дубенського парафіяльного костелу в XVII – першій половині XIX ст.	228
<i>Володимир Александрович</i> . Малярі та скульптори Кременця середини XVIII ст.	259
<i>Олександр Булига</i> . Фундатор і монастир: волинська сторінка в діяльності Миколая-Василя Потоцького	271
<i>Оксана Карліна</i> . Контрабанда в прикордонних повітах Волинської губернії та боротьба з нею (перша половина XIX ст.)	278
<i>Олена Прищеп</i> . Народні читання як засіб розширення читацького середовища у містах і містечках Правобережної України (кін. XIX – поч. XX ст.)	292
<i>Лариса Шваб</i> . Формування в дворянства Волині на початку XX ст. української ідентичності (за спогадами Ірини Левчанівської) . . .	299
<i>Олег Власюк</i> . Волинь у добу Центральної Ради: від автономістських прагнень до проголошення Української Народної Республіки (березень – листопад 1917 року)	314
<i>Юрій Крамар</i> . Протестантська церква в політиці польської влади на Волині у міжвоєнний період	323
<i>Володимир Борщевич</i> . Формування в 1934–1935 рр. персонального складу Волинської духовної консисторії	333
<i>Андрій Смирнов</i> . Інституалізація Автономної Православної Церкви в Україні (за матеріалами Почаївського собору 1941 року)	341
<i>Галішевський Віталій</i> . Проблеми збереження архітектурної спадщини Волині і Поділля в діяльності Михайла Брайчевського . . .	353
Abstracts	359
Автори	366

CONTENTS

<i>Leontiy Voitovych</i> . Problems of the early-feudal development in Volhynia: the druzhyna state and the early-feudal state	9
<i>Sviatoslav Terskyi</i> . New discoveries in the archaeology of the princely capitals of Volhynia: a critical survey of fifteen years of research . . .	25
<i>Ivan Kutsyy</i> . The reception of the Principality of Galicia-Volhynia in the Ukrainian historical writings of Galicia in the 19 th century	35
<i>Oleh Odnorozhenko</i> . The Kyrdijovyci's heraldry	46
<i>Bogdan Pryshchepa</i> . Castles in the basin of the Horyn river in the second half of the 14 th –16 th century	63
<i>Volodymyr Sobchuk</i> . The lesser-known 15 th -century documentary sources of the history of elites in the late-medieval Volhynia	89
<i>Igor Teslenko</i> . The unknown 15 th –16 th century documents from the family archive of the Vyshnevetsky princes	110
<i>Inna Volianiuk</i> . The historical and linguistic analysis of oikonyms of the Southern Volhynia in the 15 th century (within the modern Ternopil oblast) . .	130
<i>Petro Rychkov</i> . From Lviv to Kyiv: architectural and urban notes by Martin Gruneveg	139
<i>Andrij Zayats</i> . The role of burghers in urban self-government of Volhynia in the 16 th –mid-17 th century	152
<i>Oksana Shtanko</i> . “Zloho lozha syn”: the Lutsk townsman- <i>illegitimus</i> Andriy Fedorovych	165
<i>Taras Vykhovanets'</i> . Rough copies of the charters on the Magdeburg law for Ostroh and Kozlin	178

<i>Petro Kulakovsky</i> . The genealogy of the House of Josyph Bakovetsky, the bishop of Volodymyr and Berestia, by Vasyl Rudomych: sources and credibility	197
<i>Mykola Krykun</i> . The fate of the Kremenets' grodsky and zemsky books in 1648–1649	213
<i>Yuriy Pshenichniy</i> . The possessions of the Dubno parochial Roman-Catholic church in the 17 th – first half of the 19 th century.	228
<i>Volodymyr Alexandrovych</i> . Painters and sculptors of Kremenets in the mid-18 th century	259
<i>Alexander Bulyga</i> . A founder and the monastery: the Volhynian page of the activities of Mykolai-Vasylii Pototsky	271
<i>Oksana Karlina</i> . Smuggling in the border districts of the Volhynia province and the struggle against it (the first half of the 19 th century)	278
<i>Olena Pryshchepa</i> . Folk readings as a means of expanding the reader environment in the cities and small towns of the Right-bank Ukraine (the late 19 th – early 20 th century)	292
<i>Larissa Schwab</i> . The formation of Ukrainian identity among the nobility of Volhynia in the early 20 th century (according to the recollections of Iryna Levchanivska)	299
<i>Oleg Vlasyuk</i> . Volhynia in the period of the Central Rada: from the autonomist aspirations to the proclamation of the Ukrainian People's Republic (March–November of 1917)	314
<i>Jurij Kramar</i> . Protestant Church in the politics of Polish government in Volhynia during the interwar period	323
<i>Volodymyr Borshchevych</i> . Formation of the personal composition of Volhynian spiritual consistory in 1934–1935	333
<i>Andrii Smyrnov</i> . The institutionalization of the Autonomous Orthodox Church in Ukraine (based on the materials of the Pochaiv Council, 1941)	341
<i>Vitaliy Galishevsky</i> . Problems of preserving the architectural heritage of Volhynia and Podillia in the activities of Mykhailo Braychevsky	353
Abstracts	359
Authors	366

УДК 94(477.81)

Тарас Вихованець

ЧЕРНЕТКИ ПРИВІЛЕЇВ МІСТАМ ОСТРОГУ ТА КОЗЛИНУ НА МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО*

У статті розглянуто й опубліковано чернетки привілеїв волинським містам Острогу та Козлину на магдебурзьке право. Проаналізовано окремі аспекти дослідження магдебурзького права у цих населених пунктах.

Ключові слова: магдебурзьке право, привілей, чернетка документа, Острог, Козлин.

Серед пріоритетних завдань вітчизняної історичної науки – всебічне вивчення урбанізаційного процесу на волинських теренах у ранньомодерну добу. Складовою цієї багатогранної проблеми є феномен функціонування німецького права, зокрема його магдебурзького різновиду, як основи міського самоврядування. Впровадження, реалізація його юридичних норм, зрештою, занепад перебувають у полі зору дослідників. Разом із тим, узагальнені висновки робити передчасно – надто багато сторін життя волинського самоврядного міського соціуму потребують додаткових студій. Ситуацію ускладнює вкрай незадовільна джерельна база з означеної проблематики: в багатьох випадках, не кажучи про значну втрату магістратських книг¹, ми не маємо у своєму розпорядженні елементарного – магдебурзьких привілеїв. Тож дослідникам, поряд із опрацюванням другорядних джерел, залишається сподіватись на щасливий випадок.

* Маю за честь подякувати Ігорю Тесленку за консультації та допомогу в процесі підготовки цієї статті.

¹ Зяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003. – С. 20. Про історичні перипетії, пов'язані з магістратськими книгами українських міст, див.: Андрейцев В., Ульяновський В., Короткий В. Магдебурзькі грамоти українським містам: спроби інкорпорації. – Хмельницький, 2017.

Острогу, в порівнянні з іншими поселеннями, суттєво поталанило. Щодо родового гнізда князів Острозьких, то збереглося не тільки безліч опосередкованих указівок на функціонування в місті магдебурзького права², а й навіть кілька копій тексту відповідного королівського привілею. Ось тільки його оригінал, виданий польським королем Стефаном Баторієм у Кракові 7 червня 1585 року³, на жаль, досі не знайдений. Про

² Одним із найраніших повідомлень щодо острозьких міських урядників є згадка під 4 травня 1565 року про острозького вйта Парфена Сахновича (Опись актовї книги Киевского центрального архива № 2039 / Сост. О. Левицкий. – Киев, 1885. – С. 12). Про використання в Острозі міської печатки опосередковано повідомляється вже 26 червня 1570 року: «під їхньою (острожан. – Т. В.) міською печаткою» (Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa, Polska), zesp. Metryka Koronna, Libri Inscriptio-num / Ed. cyfrowa, red. S. Górzynski (далі – AGAD, МК), sygn. 109, s. 126). Не виключено, що запровадження в Острозі міського самоврядування (чи його елементів) на основі німецького права відбулося після появи Більського привілею (1 липня 1564 р.). В ньому, зокрема, зазначалось: «над то права Майдеборскіє яко въ мѣстѣ нашимъ столечномъ Виленскомъ, такъ и во всихъ иныхъ мѣстехъ того панства нашего Великаго Князства Литовскаго въ цѣлости заховываемъ» (Статутъ Великаго Князства Литовскаго // Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских. – Москва, 1855. – Кн. 23. – С. 10; див. також: *Кобилецький М.* Поширення магдебурзького права на українських землях Великого князівства Литовського // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 49. – С. 49). Між іншим, Микола Кобилецький, покликаючись на Андрія Яковліва, зазначає, що «у привілеях, прийнятих після Бельського, зокрема для новоутворених міст, чи підтвердження старих привілеїв посилалися саме на рішення 1564 р.» (*там само*). На нашу думку, таке твердження є перебільшенням, хоча згадки про Більський привілеї у документах такого кшталту справді є. До прикладу, в привілеї від 27 вересня 1790 р., згідно з яким містечку Свиноухи у Володимирському повіті на Волині відновлювалося магдебурзьке право й підтверджувались вольності, поряд з указівкою на документ від 1 квітня 1557 р., відомий під назвою «Устава на волоки», говориться також про ухвалу Більського сейму (цитуюмо мовою оригіналу): «(...) pokładano przed Nami dwa przywileja (...) wszystkim miastom w W. X^c Litt^m będącym nadane, (...) pierwszy roku 1557 miesiąca apryla 1° dnia w Wilnie wydany, Ustawę, powinności i danin oraz wolności miast y miasteczek królewskich w Wm X^{stwie} Litewskim pod ten czas będących w sobie zawieraiący, artykułami oddzielnemi, tak do miast iako y wsiów Naszych opisany, drugi roku 1564, dnia 1 miesiąca lipca w Bielsku Podlaskim na seymie W^o X^a Litto (...) wydany, (...) a miastom y miasteczkom wszystkim w W. X^{stwie} Litt^m będącym prawo magdeburskie nadaiący (...)» (AGAD, МК, Księgi Spraw Publicznych (Kancelarskie), sygn. 95, s. 291, порів.: s. 556). Також про Більський привілеї згадує документ, що відновлював права та привілеї Сквири на Київщині (4 XI 1791) (*ibid.*, sygn. 99, s. 1–2); привілеї на відновлення локації Романова у Київському воєводстві (10 XI 1791) (*ibid.*, s. 45–46); диплом на локацію містечка Ломоватого на Київщині (10 XI 1791) (*ibid.*, s. 54–55) та ін.

³ Руська (Волинська) Метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569 – 1673 / Передм. П. Кеннеді Грімстед. – Київ, 2002. – С. 401. – № 14.

нього мовчить і споряджений у 1594 році опис родового архіву Острозьких⁴. Не виключено, що князь Василь-Костянтин Острозький передав був привілей до магістрату⁵, і з часом манускрипт утратився.

В історіографії дата магдебурзького привілею місту над Вілією фігурує вже щонайпізніше з 1905 року⁶. Проте повідомлення щодо неї кс. Станіслава Заленського чи то випало, чи й не потрапляло в поле зору українських дослідників, і їй довелось «відкривати» вдруге. При цьому не обійшлося без прикрого курйозу. Наприкінці 1950-х років у путівнику по Центральному державному історичному архіву УРСР в Києві з'явилося помилкове твердження про те, що Острог отримав магдебурзьке право в 1528 році⁷. Звідси «факт» потрапив до книжки острозького краєзнавця Григорія Равчука⁸. Невдовзі вигулькнув в енциклопедичній статті, присвяченій цьому місту⁹, а також мігував до гасла в іншому фундаментальному виданні¹⁰. На це звернув увагу патріарх українського джерелознавства Микола Ковальський. Він уточнив, що 29 червня 1528 року німецьке право отримав не Острог, а Острожець¹¹ –

⁴ При цьому джерело згадує про оригінали магдебурзьких привілеїв Красилову (1517, магдебурзьке або хелмінське право), Костянтинову (1561) та Острополю (1580) (Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu PAN (Polska), wydział rękopisów (далі – BZNOW, WR), rkps II/3669, k. 20 v, 22–22 v. Див. також: Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів (далі – ЛННБ України, ВР), ф. 91: *Архів Радзимінських*, спр. 181/VI-4, ч. 3, арк. 50–50 зв.). Про те, що вони й далі знаходилися серед документів князів Острозьких, свідчить сумарій їхнього родового архіву від 1627 року (*там само*, ф. 5: *Рукописи Національного закладу ім. Оссолинських*, оп. 1, спр. 1802/II, арк. 36 зв., 38–38 зв., 50 зв.–51).

⁵ Про те, що міські привілеї звичайно зберігались у магістраті чи в його членів, свідчить, принаймні, доповідна записка князя Івана Боратинського про відібрання в 1737 році у київських міських урядників документів, котрі слугували тамтешнім міщанам (Сборник Императорского русского исторического общества. – Юрьев, 1904. – Т. 117. – С. 600).

⁶ *Załęski S.*, ks. *Jezuici w Polsce*. – Kraków, 1905. – Т. 4. – Cz. 3. – S. 1248. У своїй праці дослідник використав копію магдебурзького привілею Острогу, що зберігалась в архіві Польської провінції ордену єзуїтів («w archiwum prow. pol.»).

⁷ Воно вміщене в розділі, де описуються колекції документів Київської археографічної комісії (Центральний державний історичний архів УРСР в Києві. Путеводитель / Под ред. *А. Бондаревского* и др. – Киев, 1958. – С. 275).

⁸ *Равчук Г.* Острог і його околиці. – Львів, 1960. – С. 30. Див. також: [*Равчук Г.*] По історичних пам'ятках міста Острога і його околиць. Путівник. – Львів, 1966. – С. 18.

⁹ *Равчук Г.* Острог // Українська радянська енциклопедія (далі – УРЕ). – Київ, 1962. – Т. 10. – С. 415.

¹⁰ *Молчанов О.* Острог // Радянська енциклопедія історії України. – Київ, 1971. – Т. 3. – С. 301.

¹¹ *Ковальський Н.* Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепрпетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 120. Міркування історика слушні, бо «факт» надання Острогу німецького права в архівному путівнику фігурує в описі документів

власність князя Петра Михайловича Головні-Острожецького¹².

Тому ж таки історик у результаті пошукових робіт, проведених у 1980–1981 роках, вдалось виявити серед книг Литовської (фактично – Руської, або ж Волинської) метрики впис магдебурзького привілею домонархальному місту князів Острозьких¹³. Невдовзі цей важливий історичний документ з'явився друком¹⁴. І хоча друге видання Української радянської енциклопедії знову ствердило помилкову тезу про надання Острогу магдебурзького права в 1528 році¹⁵, протягом 1980–1990-х років Микола Павлович неодноразово згадував ще у своїх статтях про дійсну дату справжнього привілею¹⁶. В цілому праця вченого не минула безслідно: й у

Київської археографічної комісії, а привілеїв Острожцю додатково згаданий у каталозі колекції документів тієї ж установи (Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899. – Київ, 1971. – С. 20. – № 20). Цей пергаментний скрипт був опублікований у другій половині XIX ст. (Архив Юго-Западной России. – Киев, 1869. – Ч. 5: *Акты о городах (1432–1798)*. – Т. 1. – С. 36–37. – № 8). Нині – с. Острожець Млинівського району Рівненської області.

¹² У тому ж довідковому архівному виданні (Центральный государственный исторический архив...) на с. 278 є згадка про ще одне «надання» Острогу магдебурзького права у 1570 році польським королем Сигізмундом Августом, яка, здається, в історіографії залишилась непоміченою. Насправді ж, 26 червня 1570 року острожани отримали не німецьке право, а звільнення від сплати на території Корони «*й усіх належних до неї держав*» будь-якого мита (AGAD, MK, Libri Inscriptionum, sign. 109, s. 123–127). У цьому документі декларується відновлення права острожан не сплачувати податки, яке вони нібито одержали ще в часи князя Костянтина Івановича Острозького. Однак, у привілеї литовському гетьману від 7 серпня 1527 р. йшлося тільки про звільнення князівських підданих від *сольничого* побору (Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wyd. B. Gorczak. – Lwów, 1890. – Т. 3. – S. 311–313). 3 січня 1580 року польський король Стефан Баторій підтвердив князю Янушу Васильовичу Острозькому згаданий вище привілеї від 1527 р. (AGAD, MK, Libri Inscriptionum, sign. 123, k. 105–106 v; ЛНБ України, ВР, ф. 91, спр. 181/VI-4, ч. 3, арк. 253–258).

¹³ Ковальський Н. Острог как политико-административный, экономический и культурный центр XVI в. // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 52.

¹⁴ Ковальський Н. Источники по социально-экономической истории Украины XVI – первой половины XVII века: Структура источниковой базы. – Днепропетровск, 1982. – С. 69–71.

¹⁵ Острог // УРЕ. Видання друге. – Київ, 1982. – Т. 8. – С. 91.

¹⁶ Ковальський Н. Источники по социально-экономической истории Украины (XVI – первая половина XVII в.): Акты о городах. – Днепропетровск, 1983. – С. 9; *його ж.* Привілеї («листи») на магдебурзьке право містам України в книгах Руської (Волинської) метрики XVI – XVII ст. // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоуправління (Історія і сучасність): Тези міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 7–9 квітня 1993 р.). – Рівне, 1993. – С. 90; *його ж.* Магдебурзька грамота (привілеї на самоуправління) місту Острогу 1585 р. // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедичне видання. – Острог, 1997. – С. 86–87; *його ж.* Етюди з історії Острога. Нариси. – Острог, 1998. – С. 25–28.

виданнях того часу, і на початку 2000-х мовилося вже про 1585 рік¹⁷.

У середині 1990-х років, коли спостерігався черговий сплеск зацікавлення минувиною Острога, магдебурзький привілей місту опубліковано вдруге¹⁸. Йому присвячене й розлоге енциклопедичне гасло¹⁹. Згадки про надання містять наукові й науково-популярні тексти, що торкаються історії волинських міст загалом та минувшини роду князів Острозьких і міста Острога або ж Острозької академії зокрема²⁰. На жаль, дехто з дослідників магдебурзького права досі використовує у своїх працях помилкову дату²¹.

* * *

Відтак, день і рік королівського привілею Острогу на магдебурзьке право в історіографії знані ще з 1905 року. Документ відомий у кількох копіях, опублікований і навіть републікований. Його змісту присвячено кілька хоч і невеликих, але спеціальних статей. Про надання згадують у наукових та краєзнавчих текстах. Здавалося б, проблема навколо такого

¹⁷ *Мицько І.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576 – 1636). – Київ, 1990. – С. 20 (На с. 75 у прим. 12 Ігор Мицько вказав на існування польськомовної копії цього джерела, яка зберігається в Архіві Малопольської провінції ордену єзуїтів у Кракові, № 1366, арк. 289–289 зв. Можливо, це та сама копія, якою свого часу скористався кс. Станіслав Заленський); *Андрухов П.* Волинська земля (хроніка, джерела, постаті). – Сокаль, 1992. – С. 15; *Манько М.* Дев'ятсотлітній Острог: Історико-краєзнавчий нарис. – Острог, 2000. – С. 13–14.

¹⁸ Привілей польського короля Стефана Баторія київському воеводі, маршалкові Волинської землі князю Костянтинові Острозькому про надання його місту Острогу магдебурзького права. 1585 р., червня 7. Краків / Підг. *А. Заяць* // Острозька давнина: Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 112–113.

¹⁹ *Капраль М.* Магдебурзький привілей місту Острогу 1585 року // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 214–216.

²⁰ *Заяць А.* Економічний розвиток Острога в XVI – першій половині XVII ст. // Острозька давнина... – Т. 1. – С. 32; *Кетра Т.* Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski, marszałek ziemi wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 86 (Тут історик помилився, зазначивши про надання привілею в лютому 1585 року; в одній із наступних його праць уже говориться про 7 червня 1585 року. Див.: *Кетра Т.* Akademia i drukarnia ostrogska. – Biały Dunajec; Ostróg, 2006. – S. 20–21); *Ричков П.* Острог (архітектурно-планувальний розвій міста) // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедичне видання. – С. 119; *Заяць А.* Урбанізаційний процес на Волині... – С. 102; *Яремчук В., Бондарчук Я.* Магдебурзьке право в Острозі: європейські традиції в українському контексті // День. – 2004. – № 36. – 28 лютого; *Ричков П.* Острог (архітектурно-планувальний розвиток міста) // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. – С. 285; *Заяць А.* Острог у XVI – першій половині XVII ст. (економічний розвиток) // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. – С. 287; *Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. – Київ, 2012. – С. 757-758; *Бондарчук Я.* Історія Острозької академії. – Острог, 2015. – С. 54 тощо.

²¹ *Резнік О.* Магдебурзьке право та його вплив на формування української правової традиції // Митна справа. – 2014. – № 6. – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 93.

важливого історичного джерела в цілому вичерпана. Проте й у цьому випадку, як часто трапляється, справа набула непередбачуваного продовження – випадково віднайшлася чернетка, або ж брульйон цього акту.

Робочий текст майбутнього надання міститься серед паперів роду Пісочинських, що потрапили до зібрання «Дзиківський архів Тарновських» і зберігаються в Національному архіві у Кракові (Польща)²². Частина чималого фамільного архіву Пісочинських²³ становить у цьому фонді всього одну справу під назвою «*Papiery Piaseczyńskich (rodzinne, majątkowe,*

²² Archiwum Dzikowskie Tarnowskich pozostaje w Archiwum Narodowym w Krakowie [ел. ресурс, режим доступу: <http://www.ank.gov.pl/wydarzenia/2013/12/20/archiwum-dzikowskie-tarnowskich-pozostaje-w-archiwum-narodowym-w-krakowie>, перевірено 13.02.2018]; Archiwum Dzikowskie Tarnowskich online [ел. ресурс, режим доступу: <http://www.ank.gov.pl/wydarzenia/2013/07/04/archiwum-dzikowskie-tarnowskich-online>, перевірено 13.02.2018]. Див. також: *Tarnowski A.* Losy zbiorów dzikowskich w latach II wojny // *Tarnobrzskie zeszyty historyczne* (далі – TZH). – 1995. – Nr 11. – S. 48–54. Детальніше про Дзиківські бібліотечні та документальні зібрання: *Chmiel A.* Rękopisy biblioteki hr. Tarnowskich w Dzikowie. – Kraków, 1908; *Vrtel-Wierczyński S.* Dodatkowy spis rękopisów Biblioteki Dzikowskiej. – Kraków, [ok. 1909]; *Marczak M.* Biblioteka Tarnowskich w Dzikowie. – Kraków, 1921; *ejusdem.* Zbiory archiwalne Tarnowskich w Dzikowie // *Archeion.* – 1938–1939. – T. 16. – S. 21–38; *ejusdem.* Zbiory archiwalne hr. Tarnowskich w Dzikowie. – Warszawa, 1939; *Janas A.* Kolekcja Dzikowska hr. Tarnowskich. – Tarnobrzeg, 2006. Про хранителя дзиківських колекцій, д-ра Міхала Марчака, див.: *Baran A. F.* Dr Michał Marczak kustosz archiwum i bibliotekarz Tarnowskich w Dzikowie // TZH. – 1995. – Nr 11. – S. 69–77; *Lis M.* Życie pisane książką – wspomnienie o Michale Marczaku, bibliotekarzu z Dzikowa (1886–1945) // TZH. – 2012. – Nr 37. – S. 18–30.

²³ Він зберігається у фонді Оссолінських відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Про нього див.: *Крикун М., Піддубняк О.* Матеріали шляхетського роду Пісочинських – джерело до історії Брацлавщини останньої чверті XVI – першої половини XVII ст. // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 20–21 вересня 1996 року / Відп. ред. *О. Дзьобан*; упор., заг. ред., допом. покажч. *М. Трегуб.* – Львів, 1999. – С. 418–422; Документи Брацлавського воєводства 1566 – 1606 років / Упор. *М. Крикун, О. Піддубняк*, вступ *М. Крикуна.* – Львів, 2008. – С. 42 і далі; *Крикун М., Піддубняк О.* Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI – першої половини XVII століття в архіві шляхетського роду Пісочинських // *Крикун М.* Брацлавське воєводство у XVI – XVIII століттях. – Львів, 2008. – С. 60–67. Інша значна частина фамільних паперів цього роду свого часу знаходилася серед рукописних зібрань Бібліотеки ординації Красінських у Варшаві. У покажчику, опублікованому Францішком Пулаським, згадуються документи, що стосувались різних представників династії Пісочинських (*Pulaski K.* Opis 815 rękopisów Biblioteki Ord. Krasieńskich // *Biblioteka Ordynacji Krasieńskich. Muzeum Konstantego Świdzińskiego.* Т. 23–29. – Warszawa, 1915. – S. 862). На жаль, абсолютна більшість рукописів цієї бібліотеки загинула в роки Другої світової війни. Про цей заклад див.: *Tchórzewska-Kabata H.* Pod znakiem światła. Biblioteka Ordynacji Krasieńskich 1844 – 1944. – Warszawa, 2010.

publiczne)»²⁴. Формування й доля рукописної колекції пов'язані з іменами здебільшого трьох представників роду – Лаврина Гнівошовича, Олександра Лавриновича та Стефана-Костянтина Якубовича, точніше, його останньої дружини – Зофії-Барбари з Фірлеїв. В інвентарному описі Дзиковського архіву «Папери Пісочинських» позиціонуються саме з ім'ям цієї жінки²⁵. Зофія-Барбара до кінця свого життя тримала Дзиковський маєток²⁶. Не виключено, ця обставина й посприяла тому, що «Папери Пісочинських» та, напевне, деякі інші, належні Фірлеям документи²⁷, за її життя чи вже після смерті ввійшли до родового зібрання графів Тарновських.

Тематичне спрямування матеріалів у «Паперах Пісочинських» доволі різноманітне. Однак помітну кількість їх об'єднує одна формальна риса – це брульйони документів, які вийшли з руського відділу Коронної канцелярії²⁸. Вдалося з'ясувати, що в архівній справі є чернетки окремих документів, занесених до III, IV(?), V, VI, VII, IX, XI і XII книг Руської метрики. Власне, серед таких підготовчих текстів і міститься брульйон привілею короля Стефана Баторія місту Острогу на магдебурзьке право²⁹.

Для застосування в якості історичних джерел правового характеру подібні матеріали майже не надаються³⁰. За своєю суттю вони перебувають у

²⁴ Archiwum Narodowe w Krakowie (Polska) (далі – ANK), zesp. Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 135. Про цю архівну справу див.: *Вихованець Т.* Документальна збірка «Папери Пісочинських» Дзиковського архіву Тарновських як історичне джерело (матеріали до історії руського відділу Коронної канцелярії, землеволодіння на Волині та інших українських землях у XIV – XVII ст.) // *Острозький краєзнавчий збірник*. – Острог, 2017. – Вип. 9. – С. 31–71.

²⁵ Це має такий вигляд: «Pokolenie XI: Zofia z Firlejów: żona Jana Stanisława Tarnowskiego (2v Piaseczyńska)», й у цій рубриці нижче: «Papiery Piaseczyńskich (rodzinne, majątkowe, publiczne)».

²⁶ *Pułaski K.* Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. Monografie i wzmianki / Opr. *T. Epsztein, S. Górczyński*. – Warszawa, 1991. – Т. 2. – С. 159. Про ранню історію Дзикова та його власників див.: *Koźmian K.* Rys życia Jana Felixa Hrabiego Tarnowskiego. – Lwów, 1842; *Pamiętniki Kajetana Koźmiana*, obejmujące wspomnienia od roku 1780 do roku 1815. – Poznań, 1858. – Oddz. II. – С. 408 i ns.; *B. R. i M. Dzików* // *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* / Pod. red. *F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego*. – Warszawa, 1881. – Т. 2. – С. 294–295; *Tarnowski A.* Kronika Dzikowska. Tarnowscy na Dzikowie: Kalendarium // *TZH*. – 1995. – Nr 11. – С. 3–11 та ін.

²⁷ Див.: *Marczak M.* Zbiory archiwalne hr. Tarnowskich w Dzikowie. – С. 13.

²⁸ Про неї див.: *Кулаковський П.* Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569 – 1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. – Острог; Львів, 2002.

²⁹ ANK, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 135, s. 325–327.

³⁰ Можливо, винятковими є ситуації, коли брульйони не стали/ставали чистовиками (див., напр.: *Górski Z.* Organizacja kancelarii miejskiej Starej Warszawy i system pracy pisarzy miejskich // *Archeion*. – 1983. – Т. 76. – С. 29).

проміжному, незакінченому стані порівняно із завершеними текстами, викладеними в оригіналах чи засвідчених копіях документів, чистових актових книгах. При цьому, покреслені, з численними корекціями, дописками, зауваженнями, характерними покрайніми нотатками, вони становлять унікальну джерельну базу для дослідження роботи канцелярій³¹. До того ж, підготовчі тексти, серед яких і брульйон «острозького» привілею, дають можливість уявити й до певної міри реконструювати далеко не завжди відомий процес творення історичного документа.

Чернетка магдебурзького привілею Острогу писана руською мовою й обіймає три неповні сторінки. Основному тексту передують нотатка «Надане права маидемьборского мѣсту Устрозскому». Вона, до речі, збігається з регестовим записом, який свідчить про наявність впису цього документа в книгах Руської Метрики³². Наприкінці брульйона – коротенька пізніша анотація про його суть³³.

Робочий текст становить майже суцільну коректуру з величезною кількістю перекреслень і дописок. Останні містяться як між рядками, так і на полях. У кількох випадках продовження думки потрібно шукати на сусідній сторінці. Суміщення основного тексту з фрагментом за його межами звичайно

³¹ Про такі джерела див.: *Bielecka J.* Organizacja i działalność kancelarii ziemskich i grodzkich wielkopolskich XIV – XVIII w. // *Archeion.* – 1954. – Т. 22. – S. 138, 143, 145; *Friedberg M.* Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII w. // *Archeion.* – 1955. – Т. 24. – S. 301, 303; *Wojas Z.* Kancelaria grodzka krakowska za starosty Jana Firleja w latach 1572 – 1574 // *Archeion.* – 1957. – Т. 27. – S. 197–198; *Friedberg M.* Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem, 1335–1802 // *Archeion.* – 1962. – Т. 36. – S. 153; *Sulkowska-Kurasiowa I.* Księgi wpisów Metryki Koronnej (1447–1794) w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie // *Archeion.* – 1966. – Т. 44. – S. 83–85; *eidem.* Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1967. – S. 83; *Stankowa M.* Kancelaria miasta Lublina XIV – XVIII w. – Warszawa, 1968. – S. 54; *Wyczański A.* O potrzebie badań nad kancelarią Zygmunta Starego (1506–1548) // *Historia i archiwistyka.* – Toruń; Warszawa, 1992. – S. 148–150; *Sulkowska-Kurasiowa I.* Dokumenty królewskie i ich funkcja w Państwie Polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444. – Warszawa, 1977. – S. 102–103; *Górski Z.* Organizacja kancelarii miejskiej Starej Warszawy... – S. 29–36; *ejusdem.* Ze studiów nad kancelarią miejską Starej Warszawy // *Acta Universitatis Nicolai Copernici* (далі – AUNC). *Historia.* – 1984. – Т. 19. – Z. 147. – S. 115–129; заłączники; *Ciesielska K.* Akta luźne w kancelarii miasta Torunia okresu księgi wpisów // AUNC. *Historia.* – 1984. Т. 19. – Z. 147. – S. 101, 102; *Łosowski J.* Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku. – Lublin, 1997. – S. 57–58 та ін. Див. також: *Bobowski K.* Kancelaria i dokument średniowieczny jako przedmiot badań // *Res historica.* – 1998. – Z. 3. – S. 143–149.

³² Руська (Волинська) Метрика... – С. 401. – № 14.

³³ Ось текст (мовою оригіналу): «Przywilej od króla jmci na ustanowienie prawa albo z nadaniem prawa mandeburskiego (!), także na postanowienie jarmarków, targów y inczych (!) wolności y powinności w mieście xcia Kostentyna Ostrozkiego w Ostrogu. 1585, die 7 juny. Datt. w Krakowie» (ANK, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 135, s. 327).

відбувалося за допомогою характерних позначок, як от: «+», «/» та ін.

Брульйон надання родовому гнізду Острозьких німецького права здебільшого відображає пошук оптимального стилістичного вирішення остаточного тексту. Серед викреслених фрагментів на особливу увагу заслуговує хіба що фраза про міста, які повинні були правити Острогу за взірці функціонування магдебурзького права. Тут поряд із Краковом згадується також Вільно. Василь Ульяновський, аналізуючи привілей, помітив «привілювання прав Острога до тих (міст. – *Т. В.*), котрими користувалася стара столиця Корони Краків та могутні міста Львів і Тарнів (підкреслимо, не Вільно чи Київ), вивищувало значущість княжої резиденції (бінарної королівській)»³⁴. Тож залишається тільки здогадуватись, кому належала ініціатива прописати Вільно серед переліку прикладових міст, а кому – усунути його з остаточної редакції.

* * *

У тій самій архівній справі зберігається ще одна чернетка магдебурзького привілею – місту Козлину в Луцькому повіті Волинського воєводства³⁵. Донедавна про цей документ, датований 18-м липня 1583 р., було відомо лише з опису згаданого населеного пункту в інвентарі маєтків князів Острозьких (1620)³⁶. До того ж, як постає зі згаданого джерела, королівський привілей козлинцям не був першим документом такого кшталту. Йому передував дозвіл князя Костянтина Васильовича Острозького тутешнім мешканцям³⁷ судитися згідно з магдебурзьким правом, виданий кількома місяцями раніше³⁸.

³⁴ Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький... – С. 758–760.

³⁵ ANK, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 135, s. 117–119.

³⁶ Приводимо це коротеньке повідомлення (мовою оригіналу): «Mieszczanie kozlinscy ukazowali list s. pamięci króla Stephana, w którym pozwala król Je^o Mśc temu prawem maideburskim sądzić się, także iarmarki y targi ustawiać, y karczmy wolne, wino, miód, piwo, gorzałki i wszelakie trunky mieć y rzeczy w domach gościnnych ku żywności sposabiać. Ten list sub data anni 1583 dnia 18 Julii. Confirmatia» (BZNOW, WR, rkps II/3669, k. 174 v.). Див. також: Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Переклад, упорядкування і передмова *І. Ворончук*. – Київ; Старокостянтинів, 2001. – С. 88–89; *Заяць А.* Волинське містечко Козлин у світлі міської книги початку XVII століття // Краєзнавство. – 2015. – № 3–4. – С. 49.

³⁷ На 1583 рік козлинці були селянами, а сам населений пункт входив до Дорогобузького ключа (*Заяць А.* Волинське містечко Козлин... – С. 49). Про окремі аспекти ранньої історії Козлина див.: *Собчук В.* Ровенська волость: формування, склад, власники // *В. Собчук.* Від коріння до крони. Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст. – Кременець, 2014. – С. 147, 152, 416.

³⁸ Про це в інвентарі 1620 р. говориться так (мовою оригіналу): «Drugi listh ukazowali X. Je^o Mści Konstantego Ostrogzkiego, kracze[go] W^o X. Litewskiego, w którym pozwala ym prawem Maideburskim sądzić się y wolności, y yż nowo zasiedli na lath 15, także

Як і чернетка магдебурзького привілею Острогу, «козлинський» брульйон писаний руською мовою та займає три неповні сторінки. Наприкінці тексту теж міститься лаконічний виклад його суті, зроблений, певно, котримсь з архіваріусів³⁹. На відміну від «острозької», «козлинська» чернетка не має характерної регестової нотатки. Можливо, це пов'язане з тією обставиною, що інгросації тексту чистовика привілею до книг Руської Метрики не відбулося. Ймовірно, згодом документ зберігали в козлинському магістраті, і з часом він загинув. Звісно, можна сподіватися віднайдення копії цього привілею, ба навіть оригіналу. Проте поки що єдиним джерелом, яке дає можливість реконструювати гіпотетичну остаточну редакцію магдебурзького надання Козлину, є його робочий текст.

З перших рядків рукопису довідуємося, що у присутності короля Стефана Баторія крайчий Великого князівства Литовського Костянтин Васильович Острозький розповів про свій намір звести в Козлині «для лепшого вборони и безпеченьства вного краю» замок. При цьому князь клопотався, щоб монарх, «ему там же мѣсто садити допустивши», надав «подданым его милости мещаномъ, которые тамъ тепер мешкают и потомъ вседати будут», магдебурзьке право, а також допустив «ярмарки и торги вставить, и тежь корчмы волные, вино, мед, пиво, горелку и всякие труньки ку питю, и речи в домех гостинных, ку живности потребные, держати и ими волне шинковать». Володар поставився до прохання прихильно й дозволив «кнажати Костентину Встрозскомъ на властномъ кгрунте его въ Козлине стежати место, людми волными и ремесниками садити» та надав поселенню над Горинню магдебурзьке право.

Згідно з брульйоном, козлинці отримали дозвіл збудувати в місті рагушу, торгові ятки та лазню, й у тому діяти за прикладом та устроєм «инших впривилеваных мест». «Также дозволили есмо, – говориться у джерелі, – и симъ листомъ нашимъ кнажати Встрозскому дозволаемъ в ономъ месте ярмарки и торги вставить, то ест в каждый год ярмарки три, а торгъ в каждый тыидень в понеделок». На жаль, ярмаркові дні у чернетці не вписані. Оскільки про них мовчить й інвентар від 1620 р., не виключено, що цей нюанс у привілеї залишився поза регламентацією. Козлинські міщани також набували право утримувати вільні від податків корчми, виробляти різноманітні напої, «гандел всякими товары и куплами тамъ в месте вести» тощо.

у на iarmarky i targi, o czym szyrzey listh świadczy sam. Ten list de data anni 1583 dnia 20 Marthy» (BZNOW, WR, rkps II/3669, k. 174v).

³⁹ Ось його текст (мовою оригіналу): «Kopia przywileiu mieszczanów kozlinskiх JW. JMci Kostantyna Xcia Ostrozkiego na ustanowienie prawa mandeburskiego (!) y na iarmarki, targi y wszelkie wolności mieysckie, nadane od Stefana króla JMci do pomienionego miasteczka Kozlina, w powiecie Łuckim leżącego. 1583, die 18 juny (!). Datt. w Krakowie» (ANK, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 135, s. 119).

Подібно до чернетки магдебурзького привілею Острогу, «козлинський» робочий текст становить головно пошук найбільш удалого стилістичного вирішення документального тексту. Проте, серед викреслених елементів є кілька інтригуючих «описок». У фразі «Которомъ з ласки нашео месту Козлинъ и мещаномъ в томъ месте право маидемборское надаем, которое через воита, бурмистровъ, радец и иныхъ градниковъ, за сею вольностю и листомъ нашимъ в томъ месте от княжати Устрозккого Установленных...» після слова «месту» йде викреслене слово «Базылеискому», а після слова княжати – видалений вираз «воеводы киевского». Цікаво, чому канцелярист, споряджуючи текст, уніс до нього саме ці слово та фразу, адже магдебурзький привілей Базалії видано королем ще 23 вересня 1578 року⁴⁰! Гадаємо, що Костянтин Васильович, прибувши до Кракова, привіз із собою чи то оригінал, чи копію базалійського надання, яке й правило підпискові за взірць⁴¹.

Обидва брульйони магдебурзьких привілеїв є унікальними пам'ятками повсякденного рутинного життя працівників руського відділу Коронної канцелярії. Вони дозволяють уявити, яким чином створювався та редагувався текст сили-силенної різноманітних документів. До того ж, чернетка привілею волинському місту Козлину дає можливість «зазирнути» до суті невідомого досі надання та припустити, яким був його остаточний варіант.

⁴⁰ Рибачок І. Місто Базалія в другій половині XVI – першій третині XVII століття // Науковий вісник «Межибіж». – 2010. – Ч. 1. – С. 137; Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині... – С. 78. До речі, впис цього привілею до книг Руської Метрики є дефектним через замокання копії документу, з якої його здійснювали (Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... – С. 122).

⁴¹ Не виключено, що з Базалією князя Костянтина Васильовича Острозького єднали якісь особливі зв'язки. До речі, саме тут у 1588 р. він попрощався із життям та переступив поріг вічності. «Острозький літописець» з цього приводу віднотував: «1588. Князь Константин, крайчий, син князя Василя Острозького, у Базалії умер, похован ув Острозі» (Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. Видання друге. – Київ, 1971. – С. 129. Див. також: Вихованець Т. Острозький Костянтин Костянтинович // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія... – С. 328).

Додатки*

№ 1. 1583 р., липня 18. Варшава. – Привілей місту Козлину в Луцькому повіті Волинського воєводства на магдебурзьке право (чернетка)

Archivum Narodowe w Krakowie (Polska), zesp. Archivum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 135, s. 117–119.

Взнаиуємъ тым н[а]шим листом, всим вобец и кождому зъвсобна, комѸ будетъ потреба то¹ ведати, albo слышати, нинешнимъ и на потомъ будучим.

Вповедал перед нами велможныи Костентин кн[а]жа Встрозское, краичии наш Великого князства Литовского, староста володимерьский, иж² его м[и]л[о]сть въ имению своем³ *шт*чизномъ на властномъ кгрунте в земли Волинской, в повете Луцкомъ⁴ над рекою Горенью⁴ лежачомъ, на има Козлине⁵ для лепъшого вбороны и безпеченьства шного краю хочеть замокъ збудовати. Удно⁶ жадал нас, абыхмо ему там же мѣсто садити допустивши, подданым его м[и]л[о]сти мешаномъ, которые тамъ тепер мешкают и потомъ вседати будут, право маидемьборское надали, также тармарки и торги Ѹставити, и тежъ корчмы волные, вино, мед, пиво, горелку и всякие труньки ку питю, и речи в домех гостинных, ку живности потребные, держати и ими волне шинковати допустили. Ино⁷ тако то все на жадной⁸ переказе и шко[дѣ] намъ⁹ и Речи Посполитой не

* Додатки публікуються близько до тексту оригіналів. Осучаснено вживання великої та малої літер, пунктуацію. Текст структуровано, розбито на абзаци. Надрядкові букви передано курсивом. Літери, відсутні у скорочених словах, а також логічно відновлені передаються в квадратних дужках []. Текст, який не вдалося прочитати, позначено (...), а відчитання котрого будить сумнів марковано знаком питання (?). Описки та нестандартне написання слів підкреслено знаком оклику (!). Початок наступної сторінки відображено двома лініями ||. Буквене позначення цифр тлумачиться в квадратних дужках.

¹ Слово виправлене зі слова «того».

² Далі кілька літер замазані.

³ Далі викреслено фрагмент слова «влас[тномъ]».

⁴⁻⁴ Фразу вміщено на правому полі чернетки.

⁵ Один-два наступні символи замазано.

⁶ Далі викреслено слово «просил».

⁷ Далі викреслено фразу «кгда жс».

⁸ Далі викреслено фразу «шкоде и».

⁹ Далі викреслено фразу «местамъ и пожиткомъ н[а]шимъ (...) королевским».

будет¹⁰, ¹⁵-мы¹¹ за жеданем его м[и]л[ости]¹² для безопасности шного краю и розмноженья пожитков¹³ Речи Посполитое подлугь правъ и волностей¹⁴ з ласки нашое и за причиною п[а]новъ рад наших дозволили есмо и тыи листомъ н[а]шимъ допускаемъ кн[а]жати Костентину Штроскомъ на властномъ кгрунте его въ Козлине стежати место, людми волными и ремесниками садити.

Которомъ¹⁵ з ласки н[а]шое¹⁶ месту¹⁷ Козлинъ¹⁸ и мешаномъ в томъ месте право маидемборское надаем, которое через воита, бурмистровъ, радец и иныхъ Шрадниковъ, за сею вольностью и листомъ н[а]шимъ в томъ месте *шт* кн[а]жати¹⁹ Штросккого Шстановленных, во всемъ порадне справовано и держано будет. А мешане в томъ месте пререченомъ того права маидемборского во всехъ члонках и артыкулахъ его Шживати и им в речехъ великихъ и малыхъ завжды, на вси потомные вечные ч[а]сы радити и судитися такъ сами межи собою, яко теж и з гостми, людми приездчими, ни перед кимъ инымъ, шдно перед воитомъ, албо перед бурмистромъ и радою местскою шного места мают и повинни будѸт во всемъ тымъ прикладом, яко и въ местехъ н[а]шихъ головныхъ²⁰ шбычаи права маидемборского заховует. А мы моц и владность зуполную воитомъ, и бурмистромъ тамошнимъ, и раде местскою даем вси справы, што ихъ врадомъ правне порадкомъ звыклымъ належати будет, такъ межи мешаны тамошними, яко и межи гостми, купьцы приездчими справедливостъ слушную во всехъ справахъ местскихъ судовыхъ и в речахъ кривавыхъ правомъ маидемборскимъ (!), што кому з нихъ || [s. 118] правне належит чинити, судити, сказывати, и винныхъ за выступкомъ ихъ водле артыкуловъ, в томъ праве шписанныхъ, здавати и карати.

К тому допускаемъ в месте Козлине водле звычайу права маидемборского ратушь и тежъ ятки всакие, и лазню збудовати, и в томъ са прикладомъ и порадкомъ иныхъ Шпривилеваныхъ местъ справовати.

Также дозволили есмо, и симъ листомъ н[а]шимъ кн[а]жати Штрос-

¹⁰ Далі викреслено фрагмент «и ничимъ не будѸт, мы за таковою прозбою (...)».

¹¹ Далі викреслено фразу «видачи быти жедане».

¹² Далі викреслено фразу «водле права и звычайу посполитого слушную». Закінчення останнього слова правлене.

¹³ Далі викреслено слово «н[а]ших».

¹⁴ Далі викреслено фразу «то чиначи».

¹⁵⁻¹⁵ Фрагмент уміщено на лівому полі чернетки з переходом на верхнє. На лівому полі нижче від цього фрагмента викреслено інший фрагмент «жеданемъ его м[и]л[ости] водле звычайу права посполитого, хотячи, абы са пожитки».

¹⁶ Далі викреслено фрагмент «г[о]с[по]д[а]рское то чинячи, тому».

¹⁷ Далі викреслено слово «Базылеискому».

¹⁸ Далі викреслено фрагмент «и поданымъ его».

¹⁹ Далі викреслено фразу «воеводы киевского».

²⁰ Далі викреслено фразу «въ Кракове и индеи».

кому дозволяємъ в ономъ мѣстѣ ярмарки и торги ўставити, то *єст* в кожди год²¹ ярмарки три, а торгъ в кожди тыидень в понед[є]ло[к]²². Которыє²³ ²⁴Костентин кн[а.]жа Устрозское²⁴ ўставивши, по всех мѣстех, именах н[а]ших²⁵ и шляхетских, [с]каже[тъ] (?) выкликати и то всимъ wzнаимити. Даючи тежъ волност в томъ мѣстѣ²⁶ мѣщаномъ тамошнимъ корчмы волные мети, не платячи з них капъщин до скарбу н[а]шого и жадных повинностей не полнячи, вино, мед, пиво, горелку и иные всакие трунки ку питю, и речи в домехъ гостинных ку живности²⁷ держати, ними шиньковати, также гандел всакими товары и куплами тамъ в мѣстѣ²⁸ вести. И волно там будет на ярмарки и торги до того мѣста всимъ wбывателем п[а]нствъ н[а]ших и чужоземскимъ купцом, с товары всакими звыклыми приездчаючи, торговати, продавати и куповати, платячи на кн[а.]жа²⁹ Костентина Устрозского мыто торговое *wt* всаких товаровъ своих по звыклому wбычаю, тако ся в ынъших таковых мѣстех заховует, кромъ переказы мыта н[а]шого головного и пожитковъ н[а]ших. И кгда ся трафит въ ярмарки и торги людеи приездчих судити, тогды межи людами справедливост слушнаа чинена быти мает таковаа, котораа бы звычаю и права посполитое[о] противна ни в чомъ не была, прикладомъ ўживанья слушного таковоє волности инших кн[а.]зей и панов wбывателеи тамошних.

А тоє волности, кн[а.]жати Костентину Устрозскому *wt* нас наданое, маеть его м[и]л[о]ст, малъжонка, дети и вси потомки их за сим листомъ н[а]шимъ вечными ч[а]сы ўживати³⁰ и вшелакые пожитки слушныє³¹ себе там розмножати³¹, помененоє мѣсто Козлино во всех сых волностях, *wt* нас тепер наданых, заховати³², не ўближаючи ничего³³

²¹ Далі викреслено фрагмент «чотыри, w[д]ин] (?) два wдин».

²² На лівому полі с. 118, очевидно, у зв'язку з цим, уміщено наступні слова та фрази: 1) «wден», далі викреслено «на день свато»; 2) «дригии» (!), далі викреслено «на ден»; 3) «третии», перед яким викреслено сполучник «а»; 4) «а», далі викреслено слово «торгъ».

²³ Далі викреслено слова «кн[а.]ж[а]», «его м[и]л[о]ст[ь] (?)».

²⁴⁻²⁴ Фраза переходить на с. 119.

²⁵ Далі викреслено фразу «г[о]с[п]од[а]рских и тежъ князских, панских, духовных и светских».

²⁶ Далі викреслено фразу «его м[и]л[о]сти».

²⁷ Далі викреслено слово «потребные».

²⁸ Далі викреслено слово «торговати».

²⁹ Далі викреслено фразу «воеводу киевского».

³⁰ Слово виправлене зі слова «ўживаючи»

³¹⁻³¹ Фраза переходить на с. 119. Слово «розмножати» виправлене зі слова «розмножаючи».

³² Далі викреслено слово «мают».

³³ Далі викреслено фрагмент «тымъ таковою *wt* нас волностю || [с. 119] ведже то

(...) || [s. 119]³⁴, ани тежь праву вѣчному и дѣдицьству его м[и]л[о]сти³⁵ на тоє мѣсто Козлинь³⁶.

А для³⁷ лепшое веры³⁸ и ѡмоцненья тоє речи сес н[а]шъ лист рукою н[а]шою подписавши, и печат н[а]шу коронную до него привесити єсмо розказали.

Писан въ Краковѣ дня иї³⁹[18] м[ε]с[ѡ]ца июла року Божого афїт [1583], а кр[олеванья] н[а]шо[о] року и [8].

№ 2. 1585 р., червня 7. Краків. – Привілей місту Острогу в Луцькому повіті Волинського воєводства на магдебурзьке право (чернетка)

Archiwum Narodowe w Krakowie (Polska), zesp. Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 135, s. 325–327.

Наданє права маидемьборского⁴⁰ мѣсту Устрозском[у]

Стефан etc.

Корыкгован.

Узнаиуємъ тым н[а]шимъ листомъ, всимъ посполите и кождому зъсобна, кому кольвекъ то вѣдати належить, нинешнимъ и на потомъ будчимъ.

Уповежоно єсть⁴¹ нам черезъ п[а]нов рад н[а]ших именемъ велможного Костентина кн[Ѧ]жати Устрозского, воєводи киевского, маршалка земли Волинское, иж въ имению его м[и]л[о]сти умчизномъ Устрозе

варуючи, иж таа волност и право ум кн[Ѧ]жати кн[Ѧ]жати Устрозскому мѣсту Козлину, через сес лист н[а]шъ наданаа, вшелакимъ потребамъ и пожиткомъ Речи Посполитое и праву н[а]шому королевскому и также праву посполитому земскому н[а]шому н[а]шому королевскому».

³⁴ Про місце переходу на с. 119 див. попередню примітку.

³⁵ Далі викреслено слово «єго».

³⁶ Далі йде викреслений фрагмент: «кн[Ѧ]жати Устрозскомъ и потомком его его м[и]л[о]сти и згола никому ни в чом ни в чом ѡближена николи приносити не маєт и мочи не будет». Друге слово у фрагменті виправлене з «Устрозского», четверте з «потомковъ».

³⁷ Далі викреслено фрагмент «которое речи на».

³⁸ Далі викреслено слова «тоє речи», «сведецтво».

³⁹ В тексті цифра «і» має потрійне перекреслення.

⁴⁰ Далі викреслено фрагмент «въ Устр[озе]».

⁴¹ Далі викреслено фрагмент слова «пере[д]».

зъстарадавна *єст* мѣсто ѹгрунтовано⁴², мыта наданы, тармарки⁴³, торги⁴⁴, купецства⁴⁵, и шинки, и всакиє иншиє⁴⁶ порядки⁴⁷ и волности мѣстские ѹстановлены, чого всего кн[а]жа ѡстрозское тамъ с продков своих завжды был⁴⁸, и на сєс час єсть⁵²-подлуг⁴⁹ прав посполитых⁵⁰ а привилєв и старадавного⁵¹ держана⁵² в спокоиномъ ѹживанью. Только тепер прошоно нас, абыхмо тому мѣсту ѡстрозкому⁵³ право⁵⁴ маидемьборское надали⁵⁵ а всакиє свободы⁵⁶, пожитки и порадокъ в немъ прикладомъ инших⁵⁷ головных ѹпривилєвных (!)⁵⁸ мѣсть⁵⁹ в панствах н[а]ших спорадити и постановити дозволили, ⁶¹-а то деи на жадной переказє⁶⁰ мѣстом и пожитком нашимъ не будет⁶¹. А такъ мы, зваживши в томъ быти подлуг права прозбу слущную⁶², з ласки н[а]шоє кролевское пререченомѹ мѣсту кн[а]жати ѡстрозкого ѡстрог⁶³ и подданным его м[и]л[о]сти мещаном⁶⁴ ⁶⁵-ѡстрозским, которє там сут и которєє потом приходити и внде и всєдати будеть (!)⁶⁵, право⁶⁶ маидемьборское⁶⁷ и вольност мѣстскую⁶⁸ надаємъ, што через во-

⁴² Наприкінці слова замазано склад «го».

⁴³ Далі викреслено сполучник «и».

⁴⁴ Далі викреслено фрагмент «по ѹстановлены, также крамы, тарки и вси». Над початком цієї фрази ще один викреслений фрагмент: «и купецства всакиє».

⁴⁵ Над словом викреслений фрагмент «и купецства шинки».

⁴⁶ Далі викреслено слово «волности».

⁴⁷ Далі викреслено слово «мѣстские».

⁴⁸ Далі викреслено фразу «и тепер».

⁴⁹ Далі викреслено фразу «привилєв своих и».

⁵⁰ Далі викреслено фразу «и ста[родавного]».

⁵¹ Далі викреслено фразу «ѹживана завжды».

⁵²⁻⁵² Фрагмент уміщено на лівому полі чернетки.

⁵³ Далі викреслено сполучник «и».

⁵⁴ Над словом – викреслене слово «вольность», а після нього – викреслений фрагмент слова «мѣстск[ое]».

⁵⁵ Далі викреслено фразу «и во[лности]».

⁵⁶ Над початком слова – символ, схожий на літеру «в».

⁵⁷ Далі викреслено фрагмент слова «ме[сть]».

⁵⁸ Далі викреслено слово «ѹпривилєєваныхъ».

⁵⁹ Далі викреслено фрагмент «в станств».

⁶⁰ Далі викреслено фрагмент слова «пож[итком]».

⁶¹⁻⁶¹ Фрагмент уміщено на лівому полі чернетки.

⁶² Далі викреслено фразу «а тако то на жадной переказє».

⁶³ Слово виправлене зі слова «ѡстрозского». Далі викреслено слово «вольность».

⁶⁴ Далі викреслено фрагмент, котрий уміщено на правому полі чернетки «тамошним (?) и которєє потом внде всєдати будут».

⁶⁵⁻⁶⁵ Фрагмент уміщено на правому полі чернетки.

⁶⁶ Далі викреслено слово «мѣстское».

⁶⁷ Далі викреслено слово «надаємъ».

⁶⁸ У слові склади «скую» викреслені, при цьому ці ж склади дописані над цим самим словом. Після цього слова викреслено фразу «ѹпривилєєваных мѣст».

ита, бурмистров, радец и иных Ѹрадниковъ мѣстских, *шт* кн[а]жати воеводы киевского, а по нем *шт* потомков его Ѹставленных, во всемъ порядне справовано и держано быти маеть. И вжо ⁶⁹-*шт* тол⁶⁹ мещане *ш*трозкие права маидемборского во всех члонках и артыкулах его Ѹживати, и шнымъ в речах великих и малыхъ завжды сѧ радити, и судити⁷⁰ будуть сами межи собою⁷¹, и з гостми людми приѣждчими⁷⁵ купци такъ⁷² въ *армарки*⁷³ и *торги*⁷⁴, *яко* под кождым часомъ⁷⁵, перед врадомъ своимъ мѣстскимъ⁷⁶. || [s. 326]⁷⁷.

А мы в том *моц* и владность зуполную воитомъ, бурмистром, раде и всему владу⁷⁸ мѣстскому *ш*трозскому даемъ⁷⁹ во всех справах судовыхъ⁸⁰ и в речах кривавых, што подлуг бѣгу права маидемборского им належить судити, сказывати и винных водле артыкулов того права карати⁸²-также⁸¹ к апелации правное до права зверхнего кн[а]жати *Ш*трозккого и потомков его не боронити⁸², во всемъ тымъ прикладомъ, *яко*⁸³ сѧ школо того порядокъ водле помененого права маидемборского в мѣсте его м[и]л[ости] Тарновском, также и в н[а]ших⁸⁴ в мѣстех головных в Кракове⁸⁵, во Льове и *индеи* заховует.

К тому допускаемъ в мѣсте *Ш*трозскомъ ратушь збудовати, *крамы*⁸⁶,

⁶⁹⁻⁶⁹ Фрагмент уміщено на лівому полі чернетки. Далі викреслено фразу «*шт* сего часу».

⁷⁰ Далі викреслено слово «такъ».

⁷¹ Далі викреслено фразу «*яко* теж».

⁷² Далі викреслено слово «часу».

⁷³ Схоже, що це слово виправлене зі слова «*армарков*».

⁷⁴ Можливо, це слово виправлене зі слова «*торгов*».

⁷⁵⁻⁷⁵ Фрагмент уміщено на лівому полі чернетки.

⁷⁶ Далі викреслено фрагменти «прикладомъ *яко* и сѧ (наступне слово чи фрагмент замазано) порядокъ в мѣстехъ»; «подлугъ того права маидемборского в мѣстехъ» || [s. 326].

⁷⁷ Про місце переходу на наступну сторінку див. попередню примітку. Сторінка 326 розпочинається викресленим фрагментом «головных в Кракове, в Вилне и *индеи* заховует».

⁷⁸ Далі викреслено фразу «того мѣста».

⁷⁹ Далі викреслено фрагмент «вси sprawy, што кому з них подлуг бѣгу права маидемборского належить».

⁸⁰ Далі викреслено слово «мѣстские».

⁸¹ Схоже, що це слово поправлене по якомусь іншому слову.

⁸²⁻⁸² Фрагмент уміщено на лівому полі чернетки.

⁸³ Далі викреслено слово «того».

⁸⁴ Далі викреслено фразу «во Льове и в мѣсте его м[и]л[ости] Тарновскомъ».

⁸⁵ Далі викреслено фразу «во Вилне».

⁸⁶ Далі викреслено фрагмент «и *ятки*, лазню, всѧкие также и лазню»; за тим викреслено фрагмент, уміщений на лівому полі чернетки – «и иные всѧкие способы належности до того мѣти и гандли вести»; далі викреслено в основному тексті:

вагу, пострыгалню⁸⁷, ⁹²⁻гати всакиє, лазню⁸⁸ посполитую мет, гадли (!) вести⁸⁹, и корчмы волныє держати, питємь вшелаким и речами ку живности в домех гостинных потребными⁹⁰ шинковати⁹¹, и ре[ме]сла цеховые⁹² порядкомь иных⁹³ таковых⁹⁴ месть⁹⁵ спорадивши, во всемь с[а]⁹⁶ справовати⁹⁷, до которого то места Устрогского за волностю⁹⁸ зь старадавна⁹⁹ звыклою¹⁰⁰ и теперь *шт* нас наданою на ярмарки и торги тамошныє купцом¹⁰¹, и всимь людемь вбывателем¹⁰² панствь н[а]ших, и чужоземцом¹⁰³ волно с товары всакими приеждаючи (!) торговати, продавати и куповати, платачи на кн[а]за воеводѣ киевского и по[то]мкомь его, чия то повинност несеть, мыто тор[го]вое по¹⁰⁴ вбычаю таковых¹⁰⁵ мест, вкромь переказы мыта н[а]шого головного и иных и (!) пожитков н[а]ших.

А тоє волности¹⁰⁶ и пожитков, тамь зстарадавна звыклых¹⁰⁶, и *шт* насъ теперь¹⁰⁷ приданых¹⁰⁸ кн[а]жа воевода киевский самъ, дѣти и потомькове его м[и]л[о]сти¹⁰⁹ ¹¹²⁻подлуг права, яко иншиє вбыватели рыцерство шного краю¹¹⁰ слушне¹¹¹ ѣживаючи¹¹², место свое Устрог¹¹³ и

«спор[а]дивши], мети, гадли (!) вести прикладом и».

⁸⁷ Далі викреслено слово «мѣти», написане на лівому полі чернетки.

⁸⁸ Далі викреслено слово «мѣти».

⁸⁹ Далі викреслено слово «мѣти».

⁹⁰ Далі викреслено фрагмент «шинковати и иные всакиє вольности и способы слушне до такихь мест належачые без плачен[а] калшцынѣ и иншихь повинности до скарбу нашего».

⁹¹ Далі викреслено фрагменти «вси и цех[и] (?)», «и всакиє иные повинности волности и способы слушне належачие».

⁹²⁻⁹² Фрагмент уміщено на лівому полі чернетки кількома шматками.

⁹³ Далі викреслено слово «месть», над яким викреслено фрагмент слова «тако[вых]».

⁹⁴ Далі викреслено слово «ѣпривилєваных».

⁹⁵ Далі викреслено фрагмент «спорадивши радечи с[а]».

⁹⁶ Далі викреслено фрагмент «и в томь с[а]».

⁹⁷ Далі викреслено фрагмент «дозволаємь теж».

⁹⁸ Далі викреслено слово «тамь».

⁹⁹ Далі викреслено сполучник «и».

¹⁰⁰ Слово виправлене зі слова «звыклымь». Після нього викреслено слово «вбычаємь».

¹⁰¹ Слово виправлене зі слова «купцы».

¹⁰² Слово виправлене зі слова «вбыватели».

¹⁰³ Слово виправлене зі слова «чужоземцы».

¹⁰⁴ Далі викреслено слово «звыкломѣ».

¹⁰⁵ Далі викреслено слово «ѣпривил(...)».

¹⁰⁶⁻¹⁰⁶ Фрагмент уміщено на с. 326 з переходом на с. 327.

¹⁰⁷ Далі викреслено фразу «мѣстѣ Устрогскому».

¹⁰⁸ Слово виправлене зі слова «наданые». Далі викреслено слово «маеть».

¹⁰⁹ Далі викреслено фрагменти «с подд[аными] ѣживаючи», «не иначе, шдно».

¹¹⁰ Далі викреслено слово і фрагмент «тако[вых]», «в таковыхь местехь своихь ѣживаючи».

¹¹¹ Далі викреслено фразу «и правне».

¹¹²⁻¹¹² Фрагмент уміщено на с. 327.

¹¹³ Слово виправлене зі слова «Устрогское».

мещанъ тамошних в праве маидемборскомъ, и во всех волностях и порядкох местских¹¹⁴ ¹¹⁶подлуг сего листу¹¹⁵ н[а]шого¹¹⁶ заховати мают вечными часы¹¹⁷, не ѳближаючи вднакъ тымъ праву, потребам¹¹⁸ [и] пожиткомъ¹¹⁹ Речи Посполитое¹²⁰, ани теж¹²¹ дедицству и прав[у]¹²² вечному на тоє место кн[а.]жати Шстрозского¹²³ и всех потомков его¹²⁴.

А для¹²⁵ лепшого сведѣцтва и ѳмоцненья тоє речи сѣсь¹²⁶ лист рѹкою нашою подписавши, печать н[а]шу коронную до него привесити¹²⁷ есмо ро-сказали.

Писан въ Кракове¹²⁸ дна̄ з̄ [7] м[ε]с[а]ца июня року *шт* нароженья Исус Христовя а̄ф̄п̄ε [1585]. А кролеванья н[а]шого року десатого.

¹¹⁴ Далі викреслено фрагмент «за тым н[а]шим ли[с]том мают».

¹¹⁵ Далі викреслено фрагмент слова «кол» (?).

¹¹⁶⁻¹¹⁶ Фрагмент уміщено на с. 327.

¹¹⁷ Далі викреслено слово «ведже».

¹¹⁸ Далі викреслено сполучник «и».

¹¹⁹ Далі викреслено слово «праву».

¹²⁰ Слово виправлене зі слова «посполитомъ». Далі викреслено фрагмент «Речи Посполитое а праву посполитому и волности шлахетскои». Передостаннє слово виправлене зі слова «волностям».

¹²¹ Далі викреслено слово «дєдично[м]ъ».

¹²² Далі викреслено фрагмент слова «наш».

¹²³ Слово виправлене зі слова «Шстрозских».

¹²⁴ Далі викреслено слово «акож».

¹²⁵ Далі викреслено фрагмент «которое ж то речи».

¹²⁶ Далі викреслено слово «тот».

¹²⁷ Слово виправлене зі слова «притиснути».

¹²⁸ Схоже, що початок слова був спочатку написаний з малої літери «к», та прописаний по перших двох літерах із великої.

Наукове видання

**Студії і матеріали
з історії Волині
2018**

Підписано до друку 27. 12. 2018 р.
Формат 70 x 100 1/16. Папір офсет. Ум. друк. арк. 31,0
Наклад 100 прим. Зам. № 38 від 27. 12. 2018 р.

Видруковано ПП Дятлик М. С.
35304 Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин, вул. Центральна, 58
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
РВ № 11 від 12. 06. 2002 р.

ISBN 978-617-515-294-2